

LJUDSKA PRAVA I ODGOJ – FILOZOFSKI I ETIČKI TEMELJI

Milena Radovan Burja

Sveučilište u Zadru

Primljeno 10. prosinca 2004.

Polazeći od očekivanja da obrazovanje u 21. st. pomogne u osvještavanju pitanja vezanih uz stvaranje demokratičnijeg, tolerantnijeg i odgovornijeg svijeta, filozofski propitivati temeljne pojmove vezane uz ljudska prava i slobode, univerzalizaciju prava, univerzalne vrijednosti, suvremeni kontekst jednakopravnosti, humanosti i odgovornosti (s posebnim osvrtom na kantovsku tradiciju, J. Rawlsa i M. Nussbaum), potaknuti odgovor na pitanje: što odgoj i društvo mogu činiti s obzirom na ideju čovjeka kao slobodnog i dostojanstvenog bića, te s obzirom na koncept vezivanja razvoja pojedinca s razvojem demokratičnijeg društva.

Ključne riječi: sloboda, jednokoprapnost, univerzalne vrijednosti, dostojanstvo osobe

Odgoj za ljudska prava kao odgoj za razvoj i vrijednosti demokracije

Okosnica odgoja i obrazovanja o ljudskim pravima i za ljudska prava izgrađena je i širi se u svijetu zadnjih pedesetak godina. Odgoj za ljudska prava je dugoročna strategija koja podupire obrazovne programe za unaprjeđenje mira, demokracije, razvoja, zakonitosti, rad na »punom razvoju ljudske osobe i jačanju poštivanja ljudskih prava i temeljnih sloboda« (iz čl. 26. *Opće deklaracije o ljudskim pravima*) te je kao takav usredotočen na razvoj i budućnost.

Kako su problemi kojima se filozofija bavi univerzalni problemi ljudskoga života i postojanja općenito te s obzirom na to da filozofsko promišljanje ohrabruje otvorenost, kritičnost, slobodu mišljenja i istraživanja, filozofija odgoja prepoznaje u tome kroz odgajanje i njegovanje kvaliteta vezanih uz odgovornost za budućnost, važno sredstvo ostvarenja osobnog razvoja pojedinca povezano s propitivanjem i promišljanjem uvjeta boljeg razvoja svih ljudi i razvoja društava.

Na tom tragu, u promijenjenim i sve složenijim uvjetima razvoja obrazovanja u 21. st., uz koncepciju cjeloživotnog učenja i nužnost pomaka prema društvu koje uči, s naglaskom na to da odgovorno shvaćeno *učiti kako učiti* doprinosi razvoju slobode i samostalnog djelovanja, priprema svakoga da preuzme svoje odgovornosti s obzirom na važna pitanja suvremenoga svijeta, pri čemu su pitanja mogućnosti izbora i razvoja sposobnosti, kritičkog vrednovanja i demokratskog sudjelovanja odlučujuća da bi se smisljeno i odgovorno djelovalo, ohrabrujući poštovanje ljudskih prava, odupiranje predrasudama i negiranju sloboda drugoga, kao i suprotstavljanje svakom obliku onemogućavanja razvoja pojedinca i društva.

Zato odgoj treba shvatiti i kao preuzimanje odgovornosti za stalno unaprjeđivanje i osmišljavanje postojanja kako svakog pojedinca, tako i čovječanstva te u tom smislu »svaka koncepcija ljudskog roda znači usporadni razvoj individualnih autonomnosti, razvoj sudjelovanja u zajedništvu, kao i razvoj osjećaja pripadnosti ljudskoj vrsti. U srcu te kompleksne trijade izranja svijest.«¹

Ta svijest je u čovjekovim težnjama prisutna odavno, ali način na koji nje postaje svjestan i može je izabrati uvelike je određen sustavima moći i tlačenja, kao i reakcijama na njih, da bi se kroz mukotrpan razvoj političkih, ekonomskih i društvenih kompleksnosti koje su pospješile razvoj individualnosti, što se potvrđuje i u pravima čovjeka i građanina, tek u novije doba priznalo da je čovjek kao čovjek biće slobode i dostojanstva.

Utoliko što čovjek sam sebe određuje, pokazuje se dostojnim samoga sebe, gradi sebe, usmjerava sebe ljudski. Time ljudsko dostojanstvo znači bivanje i postajanje čovjekom. Da je odgoj svojevrstan proces kojemu je cilj i svrha pomagati pojedincu u osvajanju prostora slobode i dostojanstva u postajanju osobom, ističe i Kant svojim poznatim stavom da čovjek samo odgojem može postati čovjekom.

U ovom ću radu pokušati analizirati i povezati ključne filozofske i etičke pojmove dostojanstva i vrijednosti ljudske osobe kroz promišljanja nekih od nezaobilaznih mislilaca koji su dali važan doprinos tim pitanjima, ali i otvorili nova za daljnje promišljanje. Započinjući s Kantom koji je to izrazio mišlju da je čovjek dostojan da bude slobodan, da posjeduje dostojanstvo za posve određenu slobodu, tj. slobodu kao autonomiju ili samoodređenje, otvara se pitanje čovjekova odnosa prema tim vrijednostima kao i prava na te vrijednosti.

¹ Edgar Morin, *Odgoj za budućnost*, Educa, Zagreb, 2002., str.117.

Kantovo shvaćanje prava i humanosti, moral univerzalnog poštovanja

Za Kanta je sloboda pravo koje pojedinac posjeduje, kao apsolutno temeljno u smislu da je ono uvjet stjecanja svih drugih prava, što znači da prava postoje samo za slobodno biće. U prirodnom stanju čovjek se određuje kao razumno biće, tj. prirodno se pravo temelji na svijesti koju pojedinac ima o svojoj vlastitoj prirodi razumnog bića. Svijest koju pojedinac ima o svojoj prirodi razumnog bića nije svijest o nekom pravu na način da bi on za sebe kao pojedinca zahtijevao prava u pogledu kojih bi se zadovoljio njihovom neprenosivošću. Ta svijest je moralna svijest, koja proizlazi iz svijesti o dužnosti da se u drugome i u sebi samome, poštuje sloboda i dostojanstvo razumnog bića. To znači da pojedinac shvaća da ima neprenosivu dužnost da svoje egoistične, osobne, nagonске i bilo koje druge prirodne interese podredi zakonu uma. Misli li u stvari Kant da može dokazati da postoji neki smisao riječi *dobro* koji, na osnovi svoje racionalnosti, mogu priznati svi ljudi?

Sadržajni pojam dobra Kant iznosi u svojem kategoričkom imperativu, a utemeljenje tog pojma nalazi u ideji uma. U 2. formulaciji kategoričkog imperativa: »Radi tako da čovječanstvo kako u tvojoj osobi, tako i u osobi svakoga drugoga svagda ujedno uzimaš kao svrhu, a nikada samo kao sredstvo«², Kant u stvari izražava, na temelju pretpostavke o zajedničkoj moralnoj svijesti, zahtjev da nitko ne bude instrumentaliziran, što se može nazvati i moralom univerzalnog poštovanja.

U načinu na koji Kant obrazlaže zajedničku moralnu svijest, misleći pri tome razumijevanje riječi *dobro* čiji se smisao sastoji u tome da ga svi mogu općenito priznati, Kant se, u stvari, usko nadovezuje na teorije dogovora. Jer, ako se teorije dogovora pozivaju na to da se podvrgavamo normama za koje želimo da im se podvrgavaju i svi drugi, onda je Kantov kategorički imperativ: »Radi samo prema onoj maksimi za koju ujedno možeš htjeti da postane općim zakonom«³ vrlo blizu toga. Jedna od razlika jest u tome što Kant zapovijeda pridržavanje pravila zato što je to dobro, a kontraktualist zastupa teoriju dogovora samo instrumentalno (zato da bi ih se drugi pridržavali u odnosu na mene). Zato je Kant pretpostavio razumijevanje 1. formulacije kategoričkog imperativa razumijevanju 2. formulacije, tj. da se pravila ne smiju slijediti instrumentalno i radi vlastitih ciljeva, nego radi njih samih, a u 2. formulaciji obrazlaže, i radi drugih ljudi shvaćenih kao svrhe u sebi, koji posjeduju neku instrumental-

² I. Kant, *Osnivanje metafizike čudoređa*, Feniks, Zagreb, 2003., str. 50.

³ I. Kant, *Osnivanje metafizike čudoređa*, Feniks, Zagreb, 2003., str. 41.

nu ili relativnu vrijednost, nego i neku unutarnju vrijednost, a to je dostojanstvo.

Štoviše, kod Kanta je riječ o jednakom dostojanstvu svih članova univerzalne zajednice, a »samo zakonodavstvo, koje određuje svaku vrijednost, mora baš zato imati dostojanstva, tj. bezuvjetnu, neusporedivu vrijednost, za koju samo riječ *poštovanje* podaje dostojan izraz procjene koju umno biće treba da načini o njemu.«⁴ Poštovanje i dostojanstvo su za Kanta korelati.

Moralnost i pravo, dužnost poštivanja ljudskih prava

Nekoga poštivati znači priznavati ga kao subjekt moralnih prava, a moralni se stav sastoji u tome da se svatko drugi priznaje kao subjekt jednakih prava. Kao što G. Vlastos smatra da je govor o apsolutnoj vrijednosti svih osoba u osnovi našem uvjerenju o neotuđivim ljudskim pravima⁵ te da je smisao uvođenja apsolutnih vrijednosti u tome da se podupru ljudska prava, a to znači moral univerzalnog poštovanja, krenuvši time dalje od Kanta za kojeg je shvaćanje o čovjeku kao svrsi po sebi utemeljeno u umu, pa zato nije toliko u osnovi moralnim pravima i dužnostima, koliko je identično s uvjerenjem da prava i dužnosti postoje, a to znači s moralom univerzalnog poštovanja, isto tako E. Tugendhat⁶ uočava da se sadržaj 2. formulacije Kantovog kategoričkog imperativa može razumjeti kao uzimanje u obzir prava drugih, a moralna prava kao ona koja dodjeljuje samo moralno zakonodavstvo, priznajući ljude kao nosioce prava, priznajući i obvezu prema tim pravima.

Ako je to tako, onda se moralna prava mogu razumjeti u jačem smislu, tj. tako da iz toga proizlazi neka kolektivna moralna dužnost da se institucionalizira odgovarajuća zakonska pravna instancija. Jer, onaj tko želi imati pravo na nešto ne želi samo da su drugi pojedinačno obvezani ne osporavati mu na to pravo, nego želi da su i kolektivno obvezani štiti ti to njegovo pravo, jer pravo koje se ne štiti malo vrijedi.

Uz to što su ljudska prava utemeljena u svijesti pojedinca tako da odgovaraju dužnosti prema drugima, ljudska su prava utemeljena na odnosu jedne osobe prema drugoj, a taj odnos je odnos jednakosti.

⁴ Isto, str. 57.

⁵ G. Vlastos, *Justice and Equality*, u: J. Waldron, *Theories of Rights*, Oxford, 1984.

⁶ Ernst Tugendhat, *Predavanja o etici*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2003.

John Rawls o pojmu osobe i pravednosti

Pitanjem o tome kako vrijednosti slobode i jednakosti najbolje izraziti u osnovnim pravima i slobodama građana tako da odgovaraju zahtjevima slobode i jednakosti u suvremenoj političkoj filozofiji posebno se bavi J. Rawls. Posebno u svojem djelu *Politički liberalizam* Rawls osobu shvaća kao slobodnog i jednakog građanina, kao političku osobu moderne demokracije s političkim pravima i dužnostima građanina, kao onoga tko stoji u nekom političkom odnosu prema drugim građanima. Slobodnim i jednakim osobama osobe se shvaćaju na osnovi toga što posjeduju potreban stupanj dviju moći moralne osobnosti – sposobnost za osjećaj pravednosti i sposobnost za neku koncepciju dobra, s tim da s obzirom na pitanje o tome koja je koncepcija političke pravednosti najprikladnija za to da se u osnovnim institucijama ostvare vrijednosti slobode i jednakosti, Rawls analizira osjećaj pravednosti kao sposobnost da se razumije javna koncepcija pravednosti koja karakterizira pravične uvjete društvene kooperacije, sposobnost da se ona primjeni te da se na temelju nje djeluje. Osjećaj pravednosti izražava i spremnost da se prema drugima djeluje pod uvjetima koje drugi također mogu javno prihvatiti, a to uključuje obvezu građana da prepoznaju i priznaju jedni druge kao slobodne i jednake osobe unutar političke kulture demokratskog društva.

Teorija o ljudskim sposobnostima Marthe Nussbaum

Inspirirana idejom čovjeka kao slobodnog i dostojanstvenog, na način kako ga shvaća John Rawls, te gradeći svoju ideju u tom smislu, Martha Nussbaum, utjecajna filozofkinja našeg doba, zastupa teoriju o ljudskim sposobnostima (razrađujući je s aristotelovskih moralno filozofskih polazišta, nakon što ju je prvi izložio ekonomsko-politički teoretičar Amartya Sen).

Prema njoj, ljudske sposobnosti određuje »sam minimum onoga što zahtijeva poštivanje ljudskog dostojanstva«⁷, a fokusiranje na ljudske sposobnosti podrazumijeva uvažavanje onoga što ljudi stvarno mogu činiti i biti. Referirajući na Rawlsovu koncepciju osobe kao moralne koncepcije, one koja započinje od naše svakodnevne koncepcije osoba kao osnovnih jedinica mišljenja, odlučivanja i odgovornosti te prilagođena političkoj koncepciji pravednosti, a »osnovna ideja znači da su osobe na temelju svojih dviju moralnih moći (sposobnosti za osjećaj pravednosti i za neku

⁷ Martha C. Nussbaum, *Woman and Human Development*, The Capabilities Approach, Cambridge, 2000, p. 5.

koncepciju dobra) te umskih moći (sudenja, mišljenja i zaključivanja povezanog s tim moćima) slobodne. To što te moći posjeduju u potrebnom minimalnom stupnju kako bi bili u potpunosti kooperirajući pripadnici društva osobe čini jednakima.«⁸, slično i Nussbaum zastupa koncepciju osobe tako da obrazlaže dvostruku intuiciju o ljudskim bićima, naime da svi, zato što su ljudska bića, imaju jednako dostojanstvo i vrijednost, bez obzira na položaj u društvu ili bilo koje druge razlike te da je prvenstveni izvor vrijednosti moć moralnog izbora koja se sastoji u sposobnosti da se planira život u skladu s vrednovanjem ciljeva.

Također obrazlaže da moralna jednakost daje osobama pravo na pravedno traženje stanovite vrste tretiranja od društva i politike, u smislu poštivanja i promicanja jednake vrijednosti osoba. Važno je istaći da Martha Nussbaum u svojoj teoriji koja zagovara pristup s obzirom na sposobnosti tretira ljude pojedinačno, kao racionalne i slobodne djelatnike koji mogu birati svoje životne ciljeve i težnje na temelju svojih sposobnosti, a ne (kako se često tretiraju) samo unutar položaja u kojemu se nalaze bilo unutar obitelji ili društva na temelju nejednake distribucije moći.

Za razliku od preferencijalnog utilitarizma koji smatra da bi oni koji planiraju i odlučuju u društvu trebali pomoći pojedincima da uvećaju prednosti koje već imaju prije nego što se društvene politike primjene na njih (jer su i te prednosti pod utjecajem društvenih aranžmana), pristup koji polazi od sposobnosti odbija da te prednosti budu preporučeni standard onoga što je društveno vrijedno. Jer, neke prednosti mogu biti iskrivljene te onaj tko je u nekom podređenom položaju ili zlostavljeni slabiji članovi društva (žene i djeca npr.) mogu postati uvjereni da je umjereno zaštićen položaj podređenosti ili tlačenja ono najbolje što u danim okolnostima mogu imati te ne teže većoj slobodi.

Isto tako, za razliku od pristupa pitanjima o distribuciji resursa kojima se bavio A. Sen, M. Nussbaum smatra da resursi nemaju vrijednost sami po sebi neovisno o mogućnostima ljudskog funkcioniranja, tj. neovisno o tome što ljudi zapravo mogu činiti i biti. Zato traži da se uvažavaju potrebe i interesi ljudi s obzirom na te resurse te njihove različite mogućnosti, da bi se omogućilo funkcioniranje, pa na temelju toga planirati politiku razvoja da bi se pojedincima omogućio razvoj i potrebne sposobnosti.

Lista sposobnosti koju predlaže M. Nussbaum izvedena je uvažavanjem aristotelovskog pitanja koje su aktivnosti karakteristične za čovjeka i temeljne da bi se omogućio istinski ljudski život i njegovo funkcioniranje.

⁸ J. Rawls, *Politički liberalizam*, KruZak, Zagreb, 2000., str. 16.

Navodeći 10 temeljnih ljudskih sposobnosti (1. Život; 2. tjelesno zdravlje i integritet; 3. zaštita tjelesnog integriteta i mogućnost slobodnog kretanja; 4. osjeti, mašta, mišljenje; 5. emocije; 6. praktični razum; 7. veze odanosti i odnosa prema drugima, moći biti tretiran kao dostojanstveno biće čija je vrijednost jednaka onoj drugih ljudi, a tako tretirati i druge; 8. druge vrste – moći Živjeti brinući se za druge vrste i svijet prirode; 9. igra – moći se smijati, igrati, uživati; 10. kontrola nad okolišem kao: a. politička: imati prava političke participacije, slobodu govora i udruživanja; b. materijalna: pravo na vlasništvo te pravo na rad pod jednakim uvjetima), M. Nussbaum ih stavlja u kontekst tipa političkog liberalizma koji ih čini posebnim političkim ciljevima. One su predmet preklapajućeg konsenzusa među ljudima koji inače imaju vrlo različite koncepcije dobra.

Navedene sposobnosti vrijede za svaku i za sve osobe, tretirajući svakoga kao cilj, a ne nikako samo kao sredstvo za ciljeve drugih, tj. princip koji uvažava sposobnosti svake osobe temelji se na principu osobe kao cilja, svrhe po sebi u kantovskom smislu.

Njen pristup koristi ideju praga razine svake sposobnosti ispod koje, smatra se, ni jedno pravo ljudsko funkcioniranje ne bi trebalo biti, a društveni cilj, kao i cilj obrazovanja treba razumjeti u smislu omogućavanja što boljeg funkcioniranja tih sposobnosti.

Ljudska prava i sposobnosti – zahtjevi upućeni društvu i obrazovanju

Sposobnosti, kako ih Nussbaum shvaća, u bliskom su odnosu prema ljudskim pravima, kako se ona shvaćaju u suvremenim međunarodnim raspravama i u političkoj filozofiji. U stvari, sposobnosti i zahtjevi za njihovim funkcioniranjem, u području ljudskih prava obuhvaćaju ono što su prava prve generacije (građanska i politička prava) i prava druge generacije (ekonomska i socijalna prava). Imaju i sličnu ulogu jer podupiru i filozofski opravdavaju temeljne vrijednosti prava i ustavne principe.

Problem ljudskih prava kao i rad na njihovom promicanju i ostvarivanju, nije nimalo lagan zadatak. Različita osnova na temelju koje se traži pravo, različito pozivanje na obvezu provođenja i osiguravanja prava te različita shvaćanja odnosa između prava i dužnosti, samo su neka od razloga za neslaganje, bilo s filozofskih polazišta, bilo kao društveni cilj i obveza prema građanima. Razlike su također i s obzirom na shvaćanja jesu li ljudska prava prvenstveno prava da čovjek bude tretiran na određeni način, jesu li to prava na određenu razinu blagostanja, prava na resurse dovoljne da bi se mogli ostvarivati Životni ciljevi, prava na određene mogućnosti s obzirom na sposobnosti nužne za njihovo funkcioniranje.

Martha Nussbaum smatra da njena teorija o sposobnostima ima prednost utoliko što jasno izlaže cilj čovjekovog plana u vezi s ostvarenjem ljudskog funkcioniranja istovremeno se zalažići za što bolje mogućnosti realiziranja kroz mogućnost slobode izbora, a predlaže da se u nekim područjima ljudska prava mogu bolje shvatiti ako se shvate kao složene sposobnosti za razliku od jednostavnih sposobnosti. Ako govorimo, npr. o pravu na političko sudjelovanje, pravu na slobodu govora, pravu na obrazovanje i sl., možemo o tome govoriti i kao o sposobnostima, tako da osiguravanje nekog od tih prava čovjeku znači staviti ga u situaciju da njegove složene sposobnosti mogu funkcionirati u tom području.

Određujući prava u pojmovima složenih sposobnosti, ukazuje na to da ljudi u nekom društvu nemaju stvarno pravo na političku participaciju samo zato što je to pravo proklamirano, nego stvarno imaju to pravo samo ako postoje uspješna mjerila koja im omogućuju da mogu biti istinski sposobni za političko sudjelovanje te da se mogu time koristiti. Navodeći niz primjera iz života gdje o vrednovanjima sredine i društva ovisi kakvi su odnosi prema stvarnoj mogućnosti pristupa nekom pravu, a ne samo postoje li ta prava na papiru, Nussbaum se osjeća pozvanom da teoriju sposobnosti i njihovog razvoja stavi u funkciju prosuditelja o tome što znači stvarno osigurati nekome neko pravo.

Pristupu s obzirom na sposobnosti daje prednost u svim odnosima prema pitanjima dostupnosti (resursima, školovanju, materijalnim i ekonomskim pravima) protiveći se utilitarističkom principu ukupne koristi, a zalažići se za ispravljanje nejednakosti na temelju principa racionalnosti i omogućavanja pomoći obespravljenima da bi se potencijalne sposobnosti stavile u funkciju. Zato smatra prednošću što teorija koja zagovara pristup s obzirom na sposobnosti potencira govor o tome što ljudi kao ljudi stvarno mogu činiti i biti, ne vezujući to isključivo za ograničavajuće uvjete, nego za njihove sposobnosti i funkcioniranje, s tim da bi to trebalo biti praćeno pravnim reguliranjem i stvaranjem potrebnih uvjeta za funkcioniranje.

Zato ističe da ljudi stvarno imaju opravdane i hitne zahtjeve za određenom vrstom tretiranja te da ti zahtjevi izvire iz etičke obveze prema temeljnim sposobnostima u smislu da, govoreći o tome imaju li ljudi prirodna i neotuđiva prava na nešto, netko ima obvezu da se prema sposobnostima koje čovjek ima odnosi tako da omogućiti i osigura njihovo funkcioniranje. Time bi se izbjeglo da prava budu samo apel i retorički zahtjevi, a preuzela bi se odgovornost za osiguranjem uvjeta i mogućnosti za što bolje ljudsko funkcioniranje, praćeno opravdanošću nekog zahtjeva i mo-

gućnošću izbora, poštujući tako čovjeka kao slobodno i dostojanstveno biće.

A to je zaista otvoren i zahtjevan zadatak koji obvezuje sve. Martha Nussbaum je artikulirala ta pitanja na način koji izravnije očekuje djelovanje na svim razinama te kao što John Rawls promiče i zagovara pravednu distribuciju kvalitativno različitog niza primarnih dobara među članovima dobro uređenog društva, tako ona zagovara i promovira pravednu distribuciju kvalitativno različitog niza sposobnosti u smislu omogućavanja njihovog funkcioniranja među svim članovima bilo kojeg društva.

Time se obraća i obrazovanju: posebno zagovara važnost razvijanja sposobnosti praktičnog razuma i kritičke refleksije, nužnih za odgovorno planiranje svojeg Žvota, a to znači prihvaćanje i vrednovanje različitih načina na koje se uči i sudjeluje u stvaranju i dolaženju do vlastitih pojmova dobra, više fleksibilnosti, slobode izbora, ali i odgovornosti za ostvarenje sebe i drugih na temelju principa tretiranja svakog pojedinca kao cilja, doprinoseći time društvenoj pravdi i skladnijem ljudskom razvoju; obraća se vladama i savjesti čovječanstva, a to je ujedno i poziv da se ono što se nalazi u međunarodnim i domaćim dokumentima o ljudskim pravima, u Žvotu odgovorno primjenjuje i oživotvoruje.

Odgoj za ljudska prava kao oblik odgovornosti za postojanje

U tom smislu, odgoj za i o ljudskim pravima treba tome doprinosti, a da bi postao važna dimenzija razvoja pojedinca i njegovih sposobnosti kroz cijeli Žvot, uvažavajući čovjeka kao dostojanstveno i slobodno biće te doprinosio poboljšanju stanja ljudskih prava i demokracije, treba ga implementirati u programe na svim razinama odgoja i obrazovanja, kao oblik odgovornosti za Žvljenje utemeljeno na uvažavanju demokratskih vrijednosti u skladu sa standardima ljudskih prava te, promičući cjelokupni razvoj osobe, razvijanje kritičkog razumijevanja i rješavanja problema, ohrabrivati osjećaj odgovornosti za djelovanje u skladu s tim. To je još uvijek otvoren zadatak i izazov za sve nas.

Literatura:

1. Morin, E. (2002), *Odgoj za budućnost: sedam temeljnih spoznaja nužnih u odgoju za budućnost*. Zagreb: Educa.
2. Kant, I. (2003), *Osnivanje metafizike čudoređa*. Zagreb: Feniks.
3. Nussbaum, M. C. (2000), *Women and human development: the capabilities approach*. Cambridge: Cambridge University Press.
4. Rawls, J. (2000), *Politički liberalizam*. Zagreb: KruZak.
5. Matulović, M. (ur.) (1992), *Ljudska prava*. Zbornik tekstova iz suvremenih teorija ljudskih prava, Rijeka, ICR.
6. Matulović, M. (1996), *Ljudska prava. Uvod u teoriju ljudskih prava*, Zagreb, Hrvatsko filozofsko društvo
7. Tugendhat, Ernst (2003), *Predavanja o etici*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
8. *Obrazovanje za ljudska prava i demokraciju: zbirka međunarodnih i domaćih dokumenata* (ur. Vedrana Spajić-Vrkaš) (2001), Zagreb, Hrvatsko povjerenstvo za UNESCO.
9. *Učenje: blago u nama: izvješće UNESCO-u Međunarodnog povjerenstva za razvoj obrazovanja za 21. stoljeće*. (1998) Zagreb: Educa.

THE HUMAN RIGHTS AND EDUCATION – PHILOSOPHICAL
AND ETHICAL FOUNDATIONS, OR:
THE PHILOSOPHICAL-EDUCATIONAL ASPECTS
OF LEARNING ABOUT THE HUMAN

RIGHTS AND RESPONSIBILITIES

Milena Radovan Burja

Starting from the expectation that in the 21st century education would help people in becoming aware of the issues regarding the development of a more democratic, more tolerant and more responsible world, the author philosophically questions the fundamental concepts connected with human rights and freedoms, the globalisation of rights, universal values, today's context of equality, the humanity and responsibility (with particular focus on the Kantian tradition, J. Rawls and M. Nussbaum), and attempts to answer the following question: what can education and society do in respect of the idea of man as a free and dignified being, and in respect of the concept of connection between the development of individuals and the development of a more democratic society?

Key words: dignity of persons, equal rights, freedom, universal values